

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com

Avrupa Anayasası'nı Tercih Nedenleri

Fusun Arsava

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler
Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atıf için: Arsava, Fusun, “Avrupa Anayasası'nı Tercih Nedenleri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5 (Bahar 2005), s. 25-48.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Avrupa Anayasası'nı Tercih Nedenleri

Fusun ARSAVA*

ÖZET

Avrupa Toplulukları kurucu anlaşmaları bir hukuk topluluğunun kurucu anlaşmaları olarak ifade edilmeseler de, başlangıçtan itibaren anayasa özellikleri taşımışlardır. Kurucu anlaşmalarda karşımıza çıkan anayasa özellikleri ağırlıklı olarak anlaşmaların içerdiği hukuk devleti prensiplerinde somutlaşmıştır. Ancak mevcut kurucu anlaşmalarla ortaya çıkan hukuk düzeni karmaşıktır ve Avrupa halklarının iradesinin dışında ortaya çıkan bir gelişmedir. Bugün gündemde olan AB anayasasının varmak istediği hedef ise anayasallaşma sürecini Avrupa halklarının katkısıyla tamamlamaktır. AB anayasası Avrupa halklarının iradesiyle bütünleşen bir metin olarak anayasal prensipler olarak hukukun üstünlüğünü, demokrasiyi, temel hakları, özgürlükleri temin ettiği, kurumsal yapıyı demokratik esaslara göre şekillendirdiği nispette anayasallaşma süreci tamamlanacak ve AB'nin meşruiyeti tartışmaları son bulacaktır; bu da AB hukukunun kabul edilebilirliğini tartışmasız kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yapı, Anayasal Prensipler, Egemenlik Taksimi, Federatif Prensipler, Avrupa Hukuk Düzeninin Özellikleri

Reasons for Supporting the EU Constitution

ABSTRACT

Although the founding treaties of the European Communities were not declared as the founding treaties of a legal community, they had the features of a constitution from the beginning onward. The constitutional features of the founding treaties were concrete facts especially regarding principles of state of law included in the treaties. But the order of law that stemmed from the current founding treaties was complex. That development came into being without the will of the European peoples. The ultimate goal of the EU Constitution today is to complete the process of constitutionalization with the contribution of European peoples. The more the constitution stresses upon the priority of law, democracy, fundamental rights, freedoms as constitutional principles and the more it shapes institutional structure on democratic foundations, the faster the constitutionalization process will be complete and the discussion about the legitimacy of the EU will come to an end. That will make the acceptance of the EU law beyond any doubt.

Keywords: Institutional Structure, Constitutional Principles, Distribution of Sovereignty, Federative Principles, Features of European Legal Order.

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Avrupa Anayasası Gerçekleştirilmesi İmkansız Bir Hayal mi?

AB anayasasına göre AB kendi hukuki sujesiği olan uluslararası bir örgüttür.¹ Bunun özü, AB'nin egemenlik hakkı kullanmasıdır. AB üye devletlerden ve bireylerden, talimatlarının onların onayı olmaksızın takip edilmesini beklemektedir. AB hukuk ihdas etmektedir. İcrai önlemler alma yetkisine sahiptir. Avrupa yargısı taraflar bakımından bağlayıcı kararlar vermektedir. Avrupa yargısı hukuk yaratmaktadır. Yaratılan hukuka üye devletlerin ve bireylerin riayet etmesi gerekmektedir. Üye devletler AB hukukunun gerektirdiği hukuku ihdas etmek zorundadır. Üye devletler Avrupa hukukunu yönetim ve yargı üzerinden uygulamak zorundadır. Avrupa hukuk düzeni bireylere haklar vermektedir ve onlara yükümlülük getirmektedir. AB dışında diğer DH sujesleriyle ilişki kurma yetkisine sahiptir. Bu özellikleriyle bir devlet olmanın çok uzağında değildir.² Devletlerin anayasaları vardır. Bu kavram insanlardan oluşan bir birliğin yönetilmesi amacıyla insan topluluğunun organize edilmesine matuf hukuk kurallarını ve temel prensipleri kapsamaktadır. Bu kurallar ve temel prensipler egemenlik yetkisinin kullanılması için bağlayıcı direktifler öngörür. Devlet fonksiyonlarını yerine getirmesine rağmen AB'nin böyle bir temel dayanaktan yoksun olması mümkün müdür?

Avrupa entegrasyonu literatüründe hala anayasa olmaksızın AB egemenliğinin mümkün olabileceğini savunan görüşler bulunmaktadır. Örneğin Almanya'da anayasanın devletlere saklı tutulması görüşü oldukça güçlüdür. Anayasa öngördüğü hukuki kurallar ve temel prensiplerle devletlere özgü bir statü yaratır. Bu statü devletlerin egemenliğine dayanır. AB'ne de kullandığı egemenlik yetkisi muvacehesinde anayasanın esirgenmesini açıklamak zordur. AB egemenlik yetkisine dayanarak üye devletlere AB'nin iradesine uygun davranma talimatı verebilmektedir. Bu tablo devletlerin ve AB'nin egemenliği arasındaki farkın yavaş yavaş ortadan kalkmasına yol açmaktadır.³ Bunun dışında anayasa devletlere özel bir nitelik olmayıp, farklı sujesler arasındaki ilişkileri ve bir topluluğun organizasyonunu düzenleyen kurallar yumağıdır.⁴

Bir kısım yazarlar ise devletlerin anayasa ile bağlarını demokrasi ile açıklamaktadır. Ancak otoriter rejimlerde de temel kuralların ve temel prensiplerin olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Ulusal devlet

¹ Armin von Bogandy ve Martin Nettesheim, "Die europäische Union: Ein einheitlicher Verband mit eigener Rechtsordnung", *EuR*, 1986, s. 2-26.

² Armin von Bogandy ve Martin Nettesheim, *Supranationaler Föderalismus als Wirklichkeit und Idee einer neuen Herrschaftsform*, Baden-Baden, Nomos, 1999, s. 35-38.

³ Christian Tomuschat, "Die internationale Gemeinschaft", *AVR*, No. 33, 1995, s.1 vd.

⁴ Ingolf Pernice, "Europäisches und nationales Verfassungsrecht", *VVDStRL*, No. 60, 2001, s. 148.

yanlısı olanlar, homojen bir halktan hareket ederek, demokrasiyi anayasanın en önemli unsuru olarak mütalaa etmekte, demokrasinin ve anayasanın birbirinin önkoşulu olduğunu savunmaktadır.⁵ Demokrasi, bir çok örneğin gösterdiği gibi çok etnikli, çok kültürlü ve çok dinli yapılarda da hoşgörüyü beraberinde getirdiği için en az homojen yapılardaki kadar gerçekleşebilmektedir. Demokrasinin gerçekleşmesi yurttaşların homojenliğine bağlı değildir. Demokrasi heterojen yapılarda da gerçekleşebilir. AB demokrasi prensibini benimsemekte ve bireylere hak ve özgürlükler tanımaktadır.⁶ Bu nedenle AB anayasaya sahip olması mümkün egemen birimler içinde sayılmaktadır.⁷ AB'nin anayasasının içeriğinin ortaya konulmasında Federal Alman Anayasa Mahkemesinin 1967 tarihli kararı önemlidir. Bu kararında anayasa mahkemesi Avrupa Topluluğu'yla birlikte üye devletlerin devlet otoritesinin karşısında, bağımsız ve muhtar yeni bir kamu otoritesinin oluştuğunu karara bağlamıştır. AT anlaşması muayyen ölçüde Topluluğun anayasasını teşkil etmektedir.⁸ ATAD bakımından AT anlaşması, her ne kadar bir DH anlaşması formatında akdedilmiş olsa da, bir hukuk topluluğunun anayasa belgesini oluşturmaktadır. ATAD'ın sürekli içtihatına göre, Topluluk anlaşmaları yeni bir hukuk düzeni yaratmıştır. Bu hukuk düzeni lehine üye devletler daha kapsamlı olarak egemenlik haklarını sınırlamışlardır; bu hukuk düzeninin sujeleri sadece üye devletler değil, aynı zamanda onların yurttaşlarıdır.⁹ AB'nin hukuki dayanağının DH anlaşmaları olması, bu metinlerin bir anayasa teşkil etmesini engellememektedir. Metnin hukuki şekli değil, içeriği önemlidir.

Topluluk anlaşmaları üye devlet anayasalarının ayrılmaz parçalarını üstlenmiştir. Ancak demokrasi, hukuk devleti prensipleri ve temel haklar kurucu anlaşmaların orijinal metinlerinde eksiktir. ATAD bu boşlukları doldurmuştur. Hukuk yaratma yöntemiyle ATAD anayasa prensiplerini ve temel hakları Avrupa anayasasına dahil etmiştir.¹⁰ Aradan geçen zaman içinde anlaşma metinlerinde eksik olan anayasa prensipleri AB anlaşmasının 6.madde 1.fıkrasında yerini almıştır. AB anlaşmasının 6. madde 2. fıkrası, AB'ni insan haklarına saygıyla mükellef kılmaktadır. Anlaşma hukuku bununla beraber tam bir anayasa teşkil etmemektedir.

⁵ Josef Isensee, "Staat und Verfassung", J. Isensee ve P. Kirchhof (der.), *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Cilt. I, 2. Basi, 1995, s. 591-661.

⁶ Manfred Zuleeg, "Demokratie in der Europäischen Gemeinschaft", *JZ*, 1993, s. 1069-1074.

⁷ Peter M. Huber, "Europäisches und nationales Verfassungsrecht", *VVDStRL*, No. 60, 2001, s. 194.

⁸ BverfGE, 18.10.1967, 22, s. 293.

⁹ EuGH, Gutachten 1/91, 14.12.1991, Slg.1991, I-6079.

¹⁰ Manfred Zuleeg, *Die Verfassung der Europäischen Gemeinschaft in der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs*, BB, 1994, s. 581-587.

Avrupa Topluluğu hukukunda Topluluğa sadakat gibi sadece yargıç hukukunda temin edilmiş hususların hala aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Diğer alanlarda, özellikle temel hakların temini alanında anlaşma hukukunun ve yargıç hukukunun birlikte düzenleme yaptığı görülmektedir.¹¹ Bütün bunlar Avrupa anayasasının AB, üye devletler ve bireyler bakımından sonuçlar doğuracak anlaşma hukukundan ve yargıç hukukundan oluşan kurallar bütünü olduğunu ve gerçekleşmeyecek bir hayal teşkil etmediğini ortaya koymaktadır.

Anayasanın Getireceği Yararlar

Kurumsal Yapı

Anayasa, kim tarafından, hangi yöntemle ve hangi şekilde egemenlik yetkisi kullanılacağını tespit eder. Kurumsal yapı bakımından anayasanın önemi açıktır. AB'nin ve Avrupa Topluluklarının kurucu anlaşmaları, değişiklik anlaşmaları, ekleri ve protokolleri ile kimi organlar ve yardımcı organlar oluşturulmuştur. Bu metinler organların oluşumunu, bu organlarda uygulanacak prosedürü öngörmekte ve bu organların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemektedir.¹² Bu çerçevede AB kurumsal yapısını kendine özgü kılan en farklı organın Komisyon olduğu görülmektedir. Komisyon benzeri bir organ devletlerde bulunmamaktadır. Komisyon supranasyonal bir organdır. Üyeleri görevleri esnasında bağımsızdır. Avrupa Parlamentosunun şimdiye dek kullanmadığı Komisyonu düşürme yetkisi bağlamında Komisyonu denetleme yetkisi bulunmaktadır. Böyle bir tehdidin bulunması Komisyonun çekilmesine yol açabilmektedir. Komisyon Topluluk hukukunun özellikle üye devletler tarafından riayetini denetler. Hukuk ihdasında Komisyonun münhasır öneri yetkisi vardır. Bağımsız yasama yetkisi istisnai olarak ortaya çıkmaktadır. AT anlaşmasının 86. madde 3. fıkrası bu konuda bir istisna oluşturmaktadır. Komisyon hukuk tasarruflarını sadece verilen yetki ışığında icraya yetkilidir. Komisyon geniş kapsamlı olarak idari yetkiler kullanmaktadır. Komisyonun pozisyonu, bir devletin gücüne erişmemişse de, kapsamlı egemenlik yetkisi kullanan egemen bir güce uymaktadır. Bu durum ona entegrasyonun motoru olma sıfatının verilmesine neden olmaktadır. Komisyonun rolü parlamenter demokraside hükümetin rolüne uymamaktadır. Zira Komisyonun başarıları özel olarak Parlamenteoya

¹¹ Manfred Zuleeg, "Zum Verhältnis nationaler und europäischer Grundrechte", *EuGRZ*, 2001, s. 511-517.

¹² Thomas Oppermann, *Europarecht*, 2. Bası, Münih, Beck, 1999, s. 101-179.

değil, Konseye bağlıdır. Komisyon denetim organı olarak üye devletler üzerinde önemli etkiye sahiptir.¹³

Konsey üye devlet hükümetlerinin temsilcilerinden oluşmaktadır. Konseyin asli görevi kimi alanlarda Avrupa Parlamentosuyla paylaştığı bir yetki olarak, yasama yetkisi kullanmaktır. Diğer alanlarda Konsey yalnız karar vermektedir. Üye devletler Avrupa seviyesindeki önemli kararlar için özellikle yasama alanında hükümetleri üzerinden sorumluluğu taşımaktadır. Avrupa Parlamentosu adım adım güç kazanmıştır. Bununla beraber Parlamentosun yasama prosedürüne katılımının söz konusu olduğu durumlarda dahi ulusal parlamentoların statüsüne eşit bir statüden söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeni, Konseyin, parlamentosun yasamadaki partneri olarak ona bağlı olmamasıdır.

ATAD, AT kurucu anlaşmasının 220. maddesine göre önemli bir görev üstlenmiştir. ATAD anlaşmanın yorumunda ve uygulanmasında hukuka saygıyı temin ile yükümlüdür. ATAD'ın entegrasyon faktörü olarak göz ardı edilmesi mümkün değildir. ATAD'ın bu fonksiyonu hukuk normlarına ve hukuk prensiplerine bağlıdır. ATAD'ın hukuk yaratma yetkisi AB hukuk düzenindeki gelişmelerle bağlantılı olarak gevşetilmiş, ancak ortadan kaldırılmamıştır. ATAD üye devlet anayasa geleneklerinde ve üye devletlerin taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda yer alan esaslardan hareket ederek bu işlevini yerine getirmektedir.¹⁴

AB anayasa hukukunun dışında yer alan Avrupa Konseyi ise, üye devlet ve hükümet başkanlarından ve Komisyon başkanından oluşmaktadır. Avrupa Konseyi AB anlaşmasının 4.madde 1.fikrasına göre Birliğin gelişmesi için gerekli motivasyonu yapma ve yine Birliğin gelişmesi için genel siyasi hedefleri belirleme yetkisine sahiptir.

Yapılan bu özeti gösterdiği gibi AB'nin organizasyon statüsü supranasyonal egemenin gereksinimlerine göre şekillendirilmiştir. Bu oluşum Avrupa entegrasyonunun teşvikine uygundur.

Avrupa hukuk düzeninin öngörülen prosedürler çerçevesinde bir özelliği de, Topluluk organlarının bütün hukuki tasarrufları için gerekçelendirme mükellefiyetinin kabul edilmesidir.¹⁵ Bu şekilde bir hukuk normunun amacı gerekçeden istihraç edilebilmektedir.

AB'nin ve Toplulukların kurumsal yapısı detaylı olarak anlaşmalarda saptanmıştır. Bununla beraber hukuk yaratılacak alanlar mevcuttur.

¹³ Klaus Otto Nass, *Eine Institution im Wandel: Die Europäische Kommission*, bkz. FS Mestmöcker, 1996, s. 411-432.

¹⁴ Gerald Sander, *Der Europäische Gerichtshof als Förderer und Hüter der Integration*, Berlin, Duncker&Humblot, 1998.

¹⁵ AT anl. 253. md.; AAET anl. md.162.

ATAD herşeyden önce organlar arası dengeli bir ilişkiye önem vermiştir. Kurumsal denge, her organın diğer organların yetkilerini dikkate alarak yetkilerin kullanılmasını gerektirir.

Görev ve Amaçlar

Ulusal anayasalarda nadir bir şekilde görev ve amaçlar yer alır.¹⁶ Topluluk anlaşmaları buna karşılık sayısız bu tür yükümlülükleri öngörmektedir. Bu yükümlülükler Topluluk organlarının, kurucu devletlerin iradesini yerine getirmesini öngörmektedir. Öngörülen görevler ve hedefler hukuk ihdasının ve idari faaliyetlerin de nedenini oluşturmaktadır. Üye devletlerle ilişkilerde öngörülen hedefler Topluluğun düzenleme alanını sınırlamaktadır. Sınırlı yetki prensibi sadece verilen yetkileri kullanma anlamını taşımamakta, aynı zamanda öngörülen amaçların sınırları içinde kalmayı da gerektirmektedir. Görev ve hedeflerin aynı şekilde tespit edilmesi halinde ikisi arasında bir farkın olmaması mümkündür.

AT anlaşmasının 2.maddesinde genel bir görev listesi belirlenmiştir. AT anlaşmasının 3.maddesinde faaliyet alanlarının sayılması, Topluluk organlarının sayılan alanları şekillendirme mükellefiyetini ortaya koymaktadır. Münferit alanlarda daha detaylı hedeflerin belirlenmesi mümkündür. AT anlaşmasının iç pazar hakkındaki 14.maddesi ve tarımla ilgili 33.maddesi bu konuda örnek teşkil etmektedir.

Egemenlik Yetkisinin Taksimi

Federatif bir birlikte, birliğin egemenlik yetkisinin dağılımını belirlemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bir karışıklığın doğması kaçınılmazdır.¹⁷ Böyle bir durumda ya bir konu hiç düzenlenmez yahut birbirine ters düşen düzenlemeler ortaya çıkabilir. AT anlaşmasının 5.maddesinde temel düzenleme yer almaktadır. Buna göre AT sadece kendisine verilen yetkileri kullanabilir. Yetkiler nadir de olsa münhasıran AT'ye verilebilir. Daha çok rakip veya paralel yetkiler söz konusudur. AT'ye düzenlenmek üzere muayyen bir alan ağırlıklı olarak bırakılabilir. Bunun dışında hedeflere yönelik yetkiler de kabul edilmiştir. Bu yetkiler AT anlaşmasının 94 ve 95.maddelerinde göre iç pazarın tamamlanması bağlamında genel olarak hukukun uyumlaştırılması ve AT anlaşmasının 308.maddesine göre hukukun tamamlanması ile sınırlıdır. Uçları açık olan

¹⁶ Konrad Redeker ve Ulrich Karpenstein, "Über Nutzen und Notwendigkeiten, Gesetze zu begründen", *NJW*, s. 2825-2831.

¹⁷ Armin von Bogdandy ve Jürgen Bast, "Die vertikale Kompetenzordnung der Europäischen Union", *EuGRZ*, 2001, s. 441-448.

bu hükümler kapsamlı amaçlara dayanarak üye devlet yetkilerini gasp etme riski nedeniyle oldukça eleştirilmiştir.¹⁸ Sadece hedefler esas alınarak yapılmış olan bu düzenlemelerin hukuki dayanakları oldukça kapsamlı düzenlenmiştir. Bunlar iç pazarın geliştirilmesi ve şekillendirilmesi için AT anlaşmasınının 94., 95. ve 308.md.vd. kabul edilen hususlardır. Avrupa hukuk düzeni konuyla bağlantılı yetkiler de kabul etmektedir.¹⁹ Bunların dışındaki yetkiler üye devletlerde kalmıştır. Supranasyonal egemenlik buna ilave olarak subsidiarite prensibiyle sınırlanmıştır.²⁰ Bu şekilde egemenlik yetkisinin uyumlu şekilde dağılımı gerçekleşmiştir.

Egemenlik yetkilerinin dağılımı fonksiyona göre farklı olabilir. Yasama yetkisi önemli ölçüde AB'ne aktarılmıştır. Direktiflerin hüküm ve sonuç doğurması üye devletlere bağlıdır. Üye devletler direktiflerin içeriğini iç hukuklarında düzenlemekle mükelleftir. Kimi alanlarda icrai tasarruf yetkisi AT'ye bırakılmıştır. Avrupa hukukunun icrası esas olarak üye devletlerde bırakılmıştır. Avrupa yargısı Avrupa hukuk düzeni çerçevesinde doğan uyuşmazlıkları karara bağlar. ATAD üye devletlerin Avrupa hukukundan doğan mükellefiyetlerini denetleme yetkisine sahiptir. Ulusal mahkemeler Topluluk mahkemesi olmamakla beraber, onun fonksiyonuna yakın bir rol üstlenmiştir.²¹ ATAD ve üye devlet mahkemeleri arasında AT anlaşmasınının 234. maddesi muvacehesinde işbirliği gerçekleşmektedir.

Yetkilerin görüldüğü şekilde taksim edilmiş olmasına rağmen Avrupa hukuku ve ulusal hukuklar arasında çatışmalar ortaya çıkmaktadır. ATAD böyle bir durumda Topluluk hukukunun ulusal hukuka nazaran önceliğini kabul eden bir çatışma normu kabul etmektedir. Bu bir geçerlik önceliği değil, uygulanma önceliği kuralıdır. Ulusal hukuk düzenine müdahale bu şekilde minimum ölçüde kalmaktadır. İki hukuk düzeni arasında çatışmaları önlemek için bir takım stratejiler geliştirilmiştir. İlk sırada ulusal hukukun Topluluk yanlısı yorumu ve oluşturulması stratejisi yer almaktadır.²² AB, ulusal hukuk düzenlerinin kurallarını üstlendiği nispette sürtüşmeler ortaya çıkmamaktadır. Bu büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Üye devletler Topluluk hukukundan doğan yükümlülüklerini yerine getirmek ve Avrupa düzenlemelerini ulusal

¹⁸ Paul Kirchof, *Deutsches Verfassungsrecht und Europäisches Gemeinschaftsrecht*, EuR –Beiheft 1/1991, s.11.

¹⁹ Klaus Dieter Borchardt, *Die rechtlichen Grundlagen der Europäischen Union*, 2. Bası 2002, s. 137 vd.

²⁰ Manfred Zuleeg, *Das Subsidiaritätsprinzip im Europarecht – Inhalt, Justiziabilität, Entwicklung*, bkz. FS Schöckweiler, 1999, s. 635-649.

²¹ Manfred Zuleeg, "Die Rolle der rechtsprechenden Gewalt in der europäischen Integration", *JZ*, 1994, s.1.

²² Manfred Zuleeg, "Die gemeinschaftskonforme Auslegung und Fortbildung mitgliedstaatlichen Rechts", Reiner Schulze (der.), *Auslegung europäischen Privatrechts und angegliederten Rechts*, Baden-Baden, Nomos, 1999, s. 163-177.

düzenlemelerine almakla mükelleftir. Bu rezeption büyük ölçüde kabul edilmiştir. Gerek AB, gerekse üye devletler hukuk düzenlerini diğerinin hukuk düzenine uyumlaştırdığı nispette bu tür çatışmalar önlenecektir. Hukuk düzenleri arasındaki bu tür çatışmalar iki hukuk düzeninin organlarının işbirliği yapması halinde azalacaktır. Nihayet denetim ve yaptırımlar aracılığıyla da çatışmalar önlenebilir veya ortadan kaldırılabilir.

Anayasa prensipleri

Demokrasi

AB anayasası demokrasiye istinat etmektedir. ATAD bakımından Avrupa Parlamentosunun Topluluk yasama sürecine katılması, halkların kendi temsilcilerinin oluşturduğu bir organ üzerinden egemenliğin kullanılmasına katılımı ifade eden demokrasi prensibinin sonucudur.²³

Avrupa Tek Senedi dibacesinde demokrasi prensibine Topluluk dayanağı olarak yer verilmiştir. Maastricht anlaşması ve Amsterdam anlaşması bu prensibi Birlik anlaşması metnine almıştır.²⁴ Avrupa işbirliğinin demokratik özellikleri zaman içinde güçlenmiştir.²⁵

AB, Birlik halklarının iradesine dayanmaktadır;²⁶ Birlik yurttaşlarının kendi kaderlerini belirlemelerinin ürünüdür.²⁷ AB'nin meşruiyeti, ulusal devletlerin meşruiyeti gibi halkların iradesinden kaynaklanmaktadır.²⁸

AB'de eskiden olduğu gibi demokrasi eksikliği şikayeti yapılmaktadır. Amsterdam anlaşması Avrupa Parlamentosunun yeniden yetkilerini arttırmıştır. Önemli alanlarda Parlamento hala söz hakkına sahip değildir (örneğin tarım politikası ve Topluluk hukukunun AT anlaşması 308.madde muvacehesinde tamamlanması). Bu faaliyet alanlarında üye devletler üzerinden meşruiyet kazanılması büyük önem taşımaktadır. Demokrasi prensibi korunmakla beraber AB'ne demokratik olma yeteneği esirgenmektedir. Ortak bir dilin olmaması siyasi güçler arasında denge sağlama yarışında sorun teşkil etmektedir; Avrupa partileri, sivil toplum kuruluşları henüz mevcut değildir. Avrupa kamu oyu kendini hissettirmemektedir. Avrupa parlamentosu siyasi gelişmelere müdahale etme olanağına sahip değildir. Avrupa'da yaşayan bir demokrasi mevcut

²³ Manfred Zuleeg, "Demokratie in der Europäischen Gemeinschaft", *JZ*, 1993, s. 1069-1074.

²⁴ md.F fıkra 1 Maastricht anl., md. 6 fıkra 1 Amsterdam anl.

²⁵ Jürgen Schwarze, "Das Staatsrecht in Europa", *JZ*, 1993, s. 585.

²⁶ AT anl. md.189, fıkra 1.

²⁷ Winfried Kluth, *Die demokratische Legitimation der Europäischen Union*, 1995, s. 30-66.

²⁸ BverfGE 89, 12.10.1993, s. 155.

değildir.²⁹ Karar yetkisinin Avrupa platformuna aktarılmasıyla Avrupa politikasına olan ilgi artmaktadır. Avrupa'da demokratik yönetimin kapsam kazanmasına gereksinim bulunmaktadır. Mevcut yetersizlikler, Avrupa demokrasisine gölge düşürmemelidir.³⁰

AB'nin anayasa ehliyetinin demokrasi kriteri ışığında eleştirilmesi çerçevesinde eşitlik kriterinin de gündeme getirildiği görülmektedir. Demokrasilerde eşitlik vardır. Oysa Avrupa Parlamentosunda üye devletlerin eşit oy ağırlığı bulunmamaktadır. Bu durum demokratik bir temel hak olarak eşitliğin Avrupa Parlamentosunda gerçek bir halk temsilciliği özelliğinin olmaması nedeniyle temin edilemeyeceğini göstermektedir. Münferit halkların hiç yahut marjinal olarak temsil edildiği bir parlamento siyasi olarak bir hiç anlamındadır. Ancak unutulmaması gereken husus, küçük devletlere eşit oy ağırlığı verilerek, onların nisbi olarak Avrupa Parlamentosunda temsilinin kabul edilmesi durumunda da Avrupa Parlamentosunun karar yeteneğinin garanti altına alınması mümkün olamayacağıdır. Federal yapılarda bu çelişki kurtulma, katı eşitlik anlayışından sapma ile mümkün olabilmektedir. Bu şekilde münferit birimlerin bağımsızlıkları ve himaye gereksinimleri karşılanabilmektedir. Katı eşitlik anlayışından sapmanın bir diğer nedeni de, devletlerin ve diğer birimlerin kimliklerini kaybetme riski olmaksızın federal birliğe dahil edilmelerini temin etmektir. AB bir halka değil, halklara dayanan federal bir demokrasidir.

Hukuk Devleti

AB'nin istinat ettiği prensiplerden bir tanesi de hukuk devleti prensibidir. AB anlaşması hukuk devleti prensibine dayanarak devlet benzeri bir yapıyı ortaya koymaktadır. Avrupa Toplulukları Maastricht'ten önce de hukuk devleti gereksinimlerini yerine getirmekle mükellef kabul

²⁹ Dieter Grimm, "Braucht Europa eine Verfassung?", JZ, 1995, s. 581-591.

³⁰ Federal Alman Anayasa mahkemesi Maastricht anlaşmasına ilişkin kararında (BverfGE 89, 12.10.1993, s.155) demokrasinin farklı kavramlarından hareket etmiştir. Karara göre Avrupa seviyesinde yaşayan bir demokrasi hakim olmalıdır. Devletler yeterli ölçüde kendi görev alanlarına gereksinim duyarlar. Bu alanlarda ilgili halk kendisi tarafından meşru kılınan ve yönlendirilen bir yöntemle siyasi iradesini geliştirir, ortaya koyar. Ortaya konulan bu irade manen, diğer bir ifade ile sosyal anlamda ve siyasi anlamda halkı bağlar ve hukuki bağlayıcılığa esas oluşturur. Manevi ve siyasi homojenlik halkın muayyen bir konuda karar vermesini kolaylaştırır. Egemenlik haklarının Avrupa Birliğine devredilmesiyle ortaya çıkan en önemli risk, Avrupa seviyesinde homojen bir halkın eksikliği nedeniyle tam bir demokrasi doğmadan, üye devletlerin devlet olma özelliğini kaybetmesidir (Roland Bieber, "Steigerungsform der europäischen Union. Eine Europäische Verfassung", Jörn Ipsen (der.), *Verfassungsrecht im Wandel*, 1995, s. 291, 299-304). Federal Anayasa Mahkemesi daha önce de demokrasi hakkında başka bir anlayışı ortaya koymuştur. Anayasa Mahkemesi o zamanlar bireylerin kendi kaderlerini belirlemelerini ön plana almıştır (BverfGE 44, 02.03.1977, s.125). Özgürlükçü demokrasi bireylere yöneliktir. Demokrasinin bu anlayışının AB'ne aktarılması mümkündür.

edilmiştir. ATAD Topluluğu isabetli bir şekilde hukuk topluluğu olarak nitelendirmiştir.³¹ Hukuk devleti nitelikleri arasında temel hakların himayesine vurgu yapılmıştır. Hukuk devleti anlayışından doğan genel hukuk prensipleri Topluluk hukukunun ayrılmaz parçasıdır.³² Bunlar arasında oldukça önemli olan ölçülülük prensibi AT anlaşmasının 5.madde 3.fıkrasında yerini almıştır.³³ Hukuka olan güven ve hukuk teminatı prensipleri Topluluk hukukunda da geçerlidir.³⁴ İdarenin hukuka bağlılığı, yükümlülük getiren önlemlerin hukuki dayanağının olması gerekliliği Topluluk hukukunda da tanınmaktadır.³⁵ İdari prosedürlerin hukuk devleti gereklerine uygunluğu keza Topluluk hukukunda temin edilmiştir. Yargı bağımsızlığı sadece Topluluk tasarrufları bakımından değil, Topluluk hukukunun uygulanma alanında üye devletlerin tasarruflarına karşı da temin edilmiştir.³⁶ Üye devletler Topluluk hukukunu kendi egemenlik alanlarında etkin olarak icra etmekle yükümlüdür.³⁷

Federatif Prensipier

Alman anayasası AB'den federatif prensiplere uymasını talep etmektedir.³⁸ AB hukukunda bu kavram yer almamaktadır. Ancak federatif prensipler Birlik anayasasının önemli unsurlarını oluşturmaktadır.³⁹ İlk sırada Topluluğa sadakat prensibi zikredilebilir. AT anlaşmasının 10.maddesi AB üyesi devletlerin Topluluk hukukundan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini kolaylaştırmak, onu desteklemek ve AT'ye zarar veren önlemler almamakla yükümlüdür. Bu hükümde Topluluğa sadakat prensibi yer almıştır. ATAD sadakatle işbirliği yükümlülüğünden söz etmektedir.⁴⁰

Topluluğa sadakat üye devletlerin bağımsız bir yükümlülüğüdür. Topluluk hukukunun etkinliği Topluluğa sadakat prensibiyle çok sıkı

³¹ EuGH, Rs.294/83, Les Verts/EP, Slg.1986, s.1339; Gutachten 1/91, 14.12.1991, Slg.1991, I-6079.

³² EuGH, Rs. C-13/92, Driessen/Minister van Verkeer, Slg.1993, I-4751.

³³ Eckhard Poche, "Der Grundsatz der Verhältnismässigkeit in der Rechtsprechung der Gerichte der Europäischen Gemeinschaften", NVwZ, 1999, s. 1033-1040.

³⁴ EuGH, Rs.66(79), Amministrazione delle finanze, Slg. 1993, I-1761.

³⁵ EuGH, Rs. C-8/88, Deutschland/Kommission, Slg. 1990, I-2321; Rs. 46/87 Hoechst/ Kommission, Slg. 1989, 2859.

³⁶ EuGH, Rs.294/83, Les Verts/EP; Slg. 1986, s.1339; Rs. 222/84, Johnston/Chief Constable, Slg. 1986, s. 1651.

³⁷ Siegfried Magiera, *Die Durchsetzung des Gemeinschaftsrechts im europäischen Integrationsprozess*, Speyer, Dt. Hochsch. für Verwaltungswiss., 1997, s. 173-183.

³⁸ GG md.23, fıkra 1.

³⁹ Manfred Zuleeg, "Die föderativen Grundsätze der Europäischen Union", NJW, 2000, s. 2846-2851.

⁴⁰ EuGH, Rs.230/81, Luxemburg/EP, Slg. 1983, s. 255.

bağlantılıdır. Topluluğa sadakat prensibi Topluluk hukukunun etkinliğini sağlamaktadır. Topluluğa sadakat prensibi muvacehesinde üye devletler Topluluk organlarıyla işbirliği mükellefiyetindedir. Topluluk hukukunun etkin uygulanmasını önleyen engelleri ortadan kaldırmak ve Topluluğa destek vermekle yükümlüdür. Üye devletler kendi ulusal yerel mali yahut idari düzenlemelerini, uygulamalarını veya koşullarını, Topluluk hukuku yükümlülüklerini yerine getirmeme gerekçesi olarak kullanamazlar. Uygulamadaki zorluklar Topluluk hukukunun uygulanmasını önleyemez.⁴¹

ATAD yarattığı hukukta Topluluğa sadakat prensibini Topluluğun üye devletlerle ilişkilerindeki tutumuna genişletmiştir.⁴² Topluluk organları için üye devletlerle sadık işbirliği mükellefiyeti kabul edilmiştir.⁴³ Birlik organlarının üye devletlerin haklı çıkarlarını dikkate alması gerekmektedir. Uygulamada ölçülülük prensibi çıkarlarını dengelemesinde bir araç olarak kabul edilmektedir. Topluluğa sadakat üye devletler arasındaki ilişkileri de kapsamakta ve onları işbirliğine zorlamaktadır.⁴⁴

Federatif prensiplere egemenlik yetkilerinin Birlik ve üye devletler arasında dağıtılması da dahildir. Avrupa hukuk düzeni üye devletlerin hukuk düzenleriyle içiçedir. Topluluk hukuku tarafından ihdası öngörülen ulusal tasarruf Topluluk hukukunun icrasıdır.⁴⁵ AB üye devletlerin hukuk ihdasını etkilemektedir. AT üye devletleri hukuk ihdasıyla mükellef kılabilir. Direktiflerin iç hukukta düzenlenmesi bunun en iyi örneğidir.⁴⁶ AT'nin diğer hukuki tasarrufları ve anlaşma hukuku aynı şekilde üye devletlerin hukuk ihdasını etkileyebilir. Üye devletlerden talep edilen tutum Topluluk hukukunun icrası olarak nitelendirilmektedir. Bu şekilde oluşturulan hukuk üye devletlerin hukuk düzenine ait ve onun kurallarına tabi olmakla beraber Topluluk hukukuna uygun olmak zorundadır.

Topluluk hukukunun hukuki etkinliği için bir ulusal organın münferit bu durumda katkı yapması durumunda, Topluluk hukukunun uygulanması bundan etkilenmektedir. İlgili hukuk normu için böyle bir durumda doğrudan uygulanma sorunu gündeme gelmektedir.⁴⁷ Üye devletlerin Topluluk normlarını idari seviyede icrasında Avrupa hukuku düzenlemeleri program normun gereği için yetmemektedir. Üye devlet

⁴¹ EuGH, Rs. C-244/89, Kommission/Frankreich, Slg. 1991, I-1991-I-163 (192).

⁴² EuGH, Rs.44/84, Hurd/Jones, Slg. 1986, s. 29.

⁴³ EuGH, Rs. C-2/88 Imm/Zwartwald, Slg. 1990, I-3365.

⁴⁴ EuGH, Rs.251/89, Athanasopoulos, Slg. 191, I-2797.

⁴⁵ EuGH, 15 ve 16/76, Frankreich/Kommission, Slg. 1979, s. 321 (340).

⁴⁶ AT anl. md.249, fıkra 3.

⁴⁷ Stefan Kadelbach, *Allgemeines Verwaltungsrecht unter europäischen Einfluß*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1999, s. 57-94.

idarelerinin bu nedenle ulusal hukuku kullanmaları gereği doğmaktadır. Üye devletlerin bu çerçevede Topluluk hukukunun önceliğinin ve Topluluğa aidiyetin getirdiği yükümlülükleri sadakatle yerine getirmesi gerekmektedir.⁴⁸ Bu şekilde üye devletlerin idare hukuklarının Avrupalılaşması söz konusu olmaktadır. Topluluk hukuku esas alınarak idari seviyede yapılan icranın mütecanis ve etkin olması gerekmektedir.⁴⁹ Bununla beraber çok kısa bir süre içinde Avrupa'da tek bir idare hukukunun oluşacağı beklentisi bulunmamaktadır. İdare hukuku alanında Avrupa hukuku tarafından belirlenen ve münhasıran ulusal karakterli idare hukuku uygulamaları bir süre daha devam edecektir.⁵⁰

Üye devlet mahkemelerinin Topluluk hukukunu uygulamaları halinde, ilgili üye devletin usul hukuku geçerlidir. Ancak Topluluk hukukunun çerçeve kurallarına riayet edilmesi gerekmektedir.⁵¹ Ulusal prosedürün bireyler bakımından olağan ulusal prosedürde olduğundan daha zor düzenlenmemesi (aynı değerde olma prensibi) ve Topluluk hukukundan doğan hakların kullanılmasını uygulamada imkansız kılmaması ve ölçü dışı zorlaştırmaması (etkinlik prensibi) gerekmektedir.⁵²

Üye devletler Topluluğun denetimine tabidir. AB üye devletlerin yardımıyla Topluluk hukukunu takip edebilmektedir. Başlangıcı AKÇT anlaşması yapmıştır. AKÇT anlaşmasının 88. maddesi Topluluk hukuku ihlallerine karşı başarı vaatmeyen önlemler öngörmüştü. Roma anlaşmaları ise anlaşma ihlallerinin tespitini öngören bir yöntem benimsemiştir. Komisyon süreci başlatmaktadır. ATAD anlaşma ihlalini saptamaktadır. Maastricht anlaşmasından itibaren ATAD, Komisyonun önerisi üzerine götürü bir para cezası verebilmektedir.⁵³

Amsterdam anlaşması 7. maddesinde bir anayasal denetim kabul edilmiştir. Üye devletlerin 1/3'ünün yahut Komisyonun önerisi ve Parlamentonun uygun bulmasından sonra Konsey AT anlaşması 6. madde 1. fıkrada yer alan prensiplerin ağır ve sürekli ihlalini tespit edebilir. Parlamento ve devlet ve hükümet bakanlarından oluşan Konsey,

⁴⁸ Siegfried Magiera, "Die Durchsetzung des Gemeinschaftsrechts im europäischen Integrationsprozeß", *DöV*, 1998, s. 173-183.

⁴⁹ Gil Carlos Rodriguez Iglesias, "Zu den Grenzen der Verfahrensrechtlichen Autonomie der Mitgliedstaaten bei der Anwendung des Gemeinschaftsrechts", *EuGRZ*, 1997, s. 289-295.

⁵⁰ Stefan Kadelbach, "Der Einfluß des EG-Rechte auf das nationale Allgemeine Verwaltungsrecht", Thomas von Danwitz (der.), *Auf dem Wege zu einer europäischen Staatlichkeit*, 1993, s. 132-147.

⁵¹ Jürgen Schwarze, "Europäische Rahmenbedingungen für die Verwaltungsgerichtsbarkeit", *NVwZ*, 2000, s. 241-252.

⁵² EuGH, Rs. C-326/96, Levez/Jennings, Slg. 1998, I-7835.

⁵³ Klaus Dieter Borchardt, "Vertragsverletzungsverfahren", Manfred A. Dausen (der.), *Handbuch des EU-Wirtschaftsrechts*, P I, s. 1.

özgürlük, demokrasi, insan hak ve özgürlüklerine saygı ve hukuk devletine saygı hususlarını değerlendirme yetkisine sahip bulunmaktadır. Konsey yapılan saptama ışığında ilgili devletin, herşeyden önce Konseydeki oy hakkını askıya alabilir.

Temel Hakların Temini

ATAD hukuk yaratma yöntemiyle Avrupa temel haklarını yaratmıştır.⁵⁴ Üye devletlerin ortak anayasa gelenekleri Avrupa temel haklarının yaratılmasında dayanak olmuştur. ATAD daha sonra insan haklarının düzenlendiği DH anlaşmalarını da çalışmalarına dayanak olarak almıştır. Kurucu anlaşmalarda hernekadar açık olarak yer almasa da temel haklara ilişkin ipuçları bulunmaktadır. AB anlaşmasının 6. madde 2. fıkrası Birliğin insan haklarına AİHK'da temin edildiği hali ile ve üye devletlerin ortak anayasa geleneklerinden doğan hali ile Topluluk genel hukuk ilkeleri olarak saygı göstermesi kabul edilmiştir. İnsan hak ve özgürlüklerinin korunmasına ilişkin Konvansiyonun maddi içeriği bu şekilde Avrupa hukukuna ithal edilmiştir. AİHK'nuna ek protokoller 6. madde zikredilmemiş olsa da, AB'nin saygı göstereceği insan hakları metinlerine bu protokollerin dahil olması doğaldır. AB anlaşmasının 3. madde 1. fıkrasında yer alan Topluluk müktesebatının korunması ve inkişafı esaslı 6. madde 1. fıkradan istihraç edilebildiği üzere temel hakları da kapsamaktadır. Birlik temel hakları Avrupa egemenliğine yöneliktir. Ancak bu haklar Avrupa hukukunun uygulanması alanında üye devletler için de geçerlidir.⁵⁵ AB Temel Haklar Şartı AB'de ve üye devletlerde temel hakların teminatı standardının birbirine yaklaşmasına yol açacaktır. Bireylerin etkin olarak temel hak teminatı güçlenecektir. Avrupa Temel Haklar Şartı, temel hakların Avrupa anayasasının ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit etmiştir.

Avrupa Hukuk Düzeninin Yapısal Özellikleri

ATAD hukuk düzeninin mütecanisliğine büyük önem vermektedir.⁵⁶ Bunun anlamı hukuk düzeni içinde çatışmaların olmamasıdır. "Çatışma" normları bu çatışmaları önlemeye hizmet etmektedir. Hukuk düzeninin mütecanisliği, üye devletlerin ulusal hukuklarının Avrupa hukuk düzeninden ayrı şekilde etki doğurmasının engellemesini gerektirir. Aksi takdirde birey haklarının zarar görmesi mümkündür; kanun önünde

⁵⁴ Hans- Werner Rengeling, *Grundrechtsschutz in der Europäischen Gemeinschaft*, Münih, Beck, 1993.

⁵⁵ EuGH, Rs.5/88, Wachauf/Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft, Slg.1989, s. 2609.

⁵⁶ EuGH, Rs.106/77, Finanzverwaltung/Simmenthal, Slg.1978, s. 629; EuGH, Rs. C-213/89, The Queen/Factortame, Slg.1990, I-2433.

eşitliğin sağlanması mümkün olmaz, iç pazarda rekabet koşullarının bozulması riski ortaya çıkar. Üye devletlerin mahkemelerinin Topluluk tasarruflarının geçerliliğini farklı değerlendirmesi, birey haklarının yeterli olarak temin edilmesini kaçınılmaz olarak engeller.⁵⁷

Hukuk düzeninin mütecanisliği Avrupa hukukunun etkinliğiyle bağlantılıdır.⁵⁸ ATAD oldukça erken bir şekilde bu konuya dikkat çekmiştir;⁵⁹ üye devletler kendi ulusal hukuklarına yahut mali düzenlemelerine, uygulamalarına, koşullarına istinaden Topluluk hukukundan doğan yükümlülüklerinden kurtulamaz.⁶⁰ Uygulamadaki zorluklar Topluluk hukukunun uygulanmasını engelleyemez. Üye devletlerin yükümlülüklerine aykırı olarak subjektif hakları engellemesi halinde tazminat ödemesi gerekmektedir.⁶¹

ATAD, Topluluk anlaşmalarının bir hukuk topluluğunun anayasası olarak yeni bir hukuk düzeni yarattığını; bu hukuk düzeninin sujelerinin sadece üye devletler olmayıp onların yurttaşlarının da olduğunu açıkça ortaya koymuştur.⁶² ATAD 1963'te ilk kez Topluluk hukuk düzeninden doğan birey haklarının teminiyle ilgili bir karar vermiştir.⁶³ Bu haklar sadece Topluluk hukukunun bireylere açıkça bu hakları vermesi halinde değil; bir hukuk normunun bir koşula yahut zamana bağlı olmaksızın ve ne Topluluğa ne de üye devletlere takdir hakkı tanınmayacak şekilde bireyler lehine düzenleme öngörmesi halinde de doğar.⁶⁴ Üye devletler Topluluk hukukunun uygulanma alanı içinde bireylerin Topluluk hukukundan doğan haklarını korumakla mükelleftir.

AB Anayasasının Kapsamı

Anlaşma hukuku ve yargıç hukuku Avrupa Birliği anayasasını oluşturmaktadır. Bu şekilde Avrupa anayasası büyük bir kapsam kazanmaktadır. Ulusal anayasalar buna karşılık daha dar olarak AB anayasasıyla ilişkilendirilmiştir. Şüphesiz yüksek mahkemenin veya anayasa mahkemesinin olduğu üye devletlerde, kapsamlı hukuk yaratma ve yorum yoluyla ulusal anayasanın AB hukuku gereksinimleri ışığında

⁵⁷ EuGH, Rs.314, Foto-Forst/Hauptzollamt Lübeck-Ost, Slg.1987, s. 4199.

⁵⁸ M. Zuleeg, *Die Einheit des Gemeinschaftsrechts steht auf dem Spiel*, bkz. FS Jaenicke, 1998, s. 899-914.

⁵⁹ EuGH, Rs. 8/55, Fédéchar/Hohe Behörde, Slg.1956, s. 297.

⁶⁰ EuGH, Rs. 254/83, Kommission/Italien, Slg.1984, s. 3395.

⁶¹ EuGH, Rs. C-6 u. 9/90, Frankovich und Bonifaci/Italien, Slg.1991, s. 5357.

⁶² EuGH Gutachten 1/91, 14.12.1991, Slg. 1991, I-6079.

⁶³ EuGH, Rs. 26/62, van Gend&Loos/Niederländische Finanzverwaltung, Slg.1963, s. 1.

⁶⁴ EuGH, Rs. 2 ve 3/69, Social Fonds voor de Diamantarbeiders/Brachfeld, Slg.1969, s. 211; EuGH, Rs.8/81, Becker/Finanzamt München, Slg.1982, s. 53 vd.

somutlaştırılması faaliyetleri cereyan etmektedir. Anayasaların bu yolla şekillendirilmesi, onları canlı tutabilmenin, yeni talepleri karşılayabilmenin, hakların teminin güçlendirmenin ve kapsamlı hükümleri açıklamanın yoludur. Avrupa hukukunun geniş kapsamı ilk plandaki problemi teşkil etmektedir.

Her üç Topluluğun kurucu anlaşmaları oldukça kapsamlı düzenlenmiştir. Buna ilave olarak anlaşmaların ekleri, protokolleri ve bildirileri bulunmaktadır. Bunların üstünde ekleriyle AB anlaşması yer almaktadır. Topluluk anlaşmalarına bir çok yeni bölüm eklenmiştir. Bir kısım konular Birlik anlaşmasında düzenlenmiştir. Bir bakış temin etmek için Maastricht'ten itibaren sütunlardan söz edilmektedir. Bunun dışında muayyen bir konuyu düzenlemek üzere yapılan ve Avrupa hukuk düzenine ait olan bağımsız anlaşmalar mevcuttur. Özel hukuk ve ticari davalarda mahkemelerin yetkisi ve mahkeme kararlarının tenfizi için yapılan anlaşma bunun genel bir örneğini vermektedir. Bu anlaşma AT anlaşmasının 220. maddesine⁶⁵ istinaden yapılmış ve ATAD'ın yargı yetkisine tabi kılınmıştır. Bu anlaşma bir tüzük tarafından ikame edilmiştir.⁶⁶

AB entegrasyonuna yönelik her sıçramada, bu entegrasyona dayanak olan anlaşmanın Avrupa Savunma Topluluğu anlaşmasında olduğu gibi onaylanmaması riski vardır. Önceki anlaşma sonraki bir anlaşmayla bütün olarak ikame edilecekse, sonraki anlaşmanın onaylanmaması durumunda, önceki anlaşmanın sarsıntıya girmesi kaçınılmazdır. Roma anlaşmaları çerçevesinde geliştirilen, iki anlaşmanın ayrı ayrı onaylanması yöntemi, anlaşmalardan birinin onaylanmaması halinde diğerinin yürürlüğe girmesini engellememesi nedeniyle tercihe şayandır. Avrupa Tek Senedinin ve sonraki AB anlaşmasının karmaşık yapısı, anlaşma tarafı devletlerin belli alanları AB seviyesine çekmek istemesine karşın, onlara supranasyonal boyut vermek istememesinden kaynaklanmıştır. Üye devletler AB'nin anayasa koyucusu olarak belli yetkileri kendi ellerinde tutmaya gayret etmiştir. Bu yetkileri Birlik organlarına bırakmak istediklerinde de, ilgili alanı üye devletler anlaşmayla düzenlemişlerdir. Üye devletlerin gelecekte de bu tutumlarını değiştirecekleri pek beklenmemektedir. Avrupa anlaşmalarının kimi konuları bakımından üye devletlerin bazılarının çekinceleri bulunmaktadır. Bu üye devletleri tatmin edebilmek için istisnalar, sapmalar yahut ilaveler yapılmak zorunda kalmıştır. Bu tablo Avrupa anayasasının hacim kazanmasına yol açmaktadır.

⁶⁵ Konsolide edilen AT anl. md. 293.

⁶⁶ VO(EG) Nr.44/2001, 22.12.2000; Abl. Nr.L 12/1, 16.1.2001.

Bir Anayasaya Olan İhtiyaç

Eskiden olduğu gibi bugün de AB'nin bir anayasaya ihtiyacı olmadığı görüşünü temsil edenler bulunmaktadır. Kısmen de AB'nin bir anayasası olması gerektiğini, ancak AB'nin yeterince demokratik özellikler taşımadığını, AB anayasasının AB halkları tarafından kabul edilmesi gerektiğini, AB'nin bir anayasaya sahip olmak için önce federatif özelliklerini güçlendirmesi gerektiğini savunanlar bulunmaktadır. Bütün bu görüşlere karşı AB'nin çoktan bir anayasası olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa anayasasındaki mevcut eksiklikler ve boşluklar mevcut anayasal durumun ağır şekilde eleştirisine yol açarak, AB için yeni bir anayasa yapılması konusunu gündeme getirmiştir. AB'nin mevcut anayasa hukuku kapsamlı, karmaşık bir yapıdır, Daha kısa ve kolay anlaşılır bir anayasanın mevcut anayasayı ikame etmesi çalışmaları ilk olarak bir grup uzmanın Avrupa Komisyonunu tarafından daha kısa bir anayasa hazırlamakla görevlendirilmesiyle başlamıştır.⁶⁷ Arkasından yeni anayasayı hazırlamak üzere Konvansiyon görevlendirilmiştir. Ancak Avrupa anlaşmalarının mevcudiyetine gölge düşürmenin planlanmadığını da söylemek gerekmektedir. Bunun anlamı yeni anayasanın ve mevcut anlaşmaların parçalarının bir arada varlıklarını sürdürmesidir. Yeni anayasa mevcut anlaşmaların kalan parçalarının üstünde mi yer alacaktır? Bu yeni bir çatışma normunun yürürlüğe konulmasını gerektiren bir sonuç doğurur. Avrupa anlaşmalarının geriye kalan parçaları bağlayıcı olmakla beraber, süper anayasaya tabi olmak zorunda kalabilir. Bu şekilde ortaya çıkan yapı daha da karışık ve anlaşılmaz olacaktır. Bu görüşe alternatif yeni anayasanın Avrupa anlaşmalarının geriye kalan parçalarıyla aynı hiyerarşiye sahip olmasıdır. Ancak bu alternatif de bir açıklık getirmemektedir. Söz konusu çelişkidен kurtuluş bugünkü karmaşık anayasal yapının yeniden düzenlenmesiyle sağlanmıştır.⁶⁸ Örneğin, AT'de tüm yasama prosedüründe AT anlaşmasının 251. maddesine göre ortak karar prosedürü kabul edilerek, supranasyonal egemenliğin kendine özgü meşruiyetine dayanak hazırlanmıştır; yine AT'nin tasarruf ehliyetini temin için çoğunlukla karar alma yöntemi kabul edilmiştir.

AB en kapsamlı genişleme sürecini bu dönemde yaşamıştır. Birlik anayasasının AB'nin genişlemesini kendisine esas alması gerekmiştir. Nice anlaşması bu çerçevede atılan adımların bir ürünüdür. İrlanda'da yapılan referandumda hayır sonucunun çıkması atılacak adımlarda çok dikkatli olunması gerekliliğini ortaya koymuştur.⁶⁹

⁶⁷ 15.5.2000'de Europäisches Hochschulinstitut, Robert Schuman Centre, Koordination: C. Ehlermann und Y. Meng, <http://www.iue.it/RSC/Treaties.html>.

⁶⁸ Ingolf Pernice, *Kompetenzabgrenzung im Europäischen Verfassungsbund*, FCE Spezial 4/00, Rn.3.6

⁶⁹ Bkz. Integration, No. 2, 2001.

AB Komisyonun fonksiyonlarının parlamenter demokraside bir hükümetin fonksiyonlarına uyumlaştırılması Avrupa anayasasının önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Egemenlik yetkisinin, özellikle yasama yetkisinin Avrupa parlamentosunun işbirliğiyle Avrupa hükümeti tarafından kullanılması, AB Bakanlar Konseyinin öncelikli statüsünü kaybetmesi anlamını taşımaktadır.

Bir Avrupa anayasası talebi, bu anayasa için bir halk oylaması yapılması beklentisini doğurmuştur. Ancak bir çok üye devlette, Federal Almanya'da olduğu gibi, bir halk oylamasının yapılması, anayasa değişikliğini gerektirmektedir. Bir grup üye devlette halk oylamasıyla, diğer grup üye devlette parlamentonun yasama tasarrufuyla Avrupa anayasasının kabul edilmesi, AB'de her yerde temel sorunlar konusunda halkın karar vermesi hedefine gölge düşürmesi kaçınılmazdır. Halk oylaması yapılmasının en önemli sakıncası, üye devletlerden birinde oylamanın olumsuz sonuçlanması halinde tüm projenin zarar görmesi riskidir. Söz konusu gerekçeler ışığında AB anayasasının şimdiye dek olduğu gibi anlaşma prosedürü çerçevesinde gerçekleşmesi kabul edilmiştir.

Yeni Avrupa anayasasının en önemli işlevi AB'de demokrasi ve hukuk devleti prensiplerini güçlendirmesi olacaktır. Yasama prosedürü ağırlıklı olarak Avrupa Parlamentosunun onayını gerektirecektir. AT anlaşmasının 308. maddesinde yer alan tamamlayıcı kural koyma örneğinde görüldüğü gibi Avrupa seviyesinde demokratik meşruiyetin artması AB'nin kapsamlı yetkilerine karşı tereddütleri ortadan kaldıracaktır. AB yurttaşlarının Avrupa Parlamentosu üzerinden yasama sürecine katılması, AB yurttaşlarının yasamaya eksik olan katılımını telafi edecektir. AB'nin hukuk devleti karakterinin ortaya konulmasında Avrupa yargısının bağımsızlığı önemli bir faktördür. Avrupa yargısının bağımsızlığı anlaşmalarda açık bir şekilde öngörülmüş değildir. ATAD yargıçlarının, kanun sözcülerinin, ilk derece mahkemesi yargıçlarının 6 yıl gibi kısa bir süre için üye devlet hükümetleri tarafından tayin edilmiş olması bu çerçevede önem taşımamaktadır. Bir yargıcın yahut kanun sözcüsünün yeri boşaldığı zaman yeni yargıcın görevi daha da kısa, kalan süre ile sınırlı olmaktadır. Avrupa yargıcının üye devletlere karşı mücadele vermesi gerekmektedir. ATAD'ın Topluluk hukuku ihlali saptaması ve üye devletler aleyhine yaptırım öngörmesi, bir yargıcın veya kanun sözcüsünün ilgili devlet nezdinde antipatik görülmesine neden olabilmektedir. Yargıçların ve kanun sözcülerinin görev sürelerinin 12 yıla çıkarılması talebi buna karşılık kabul edilmemiştir.

AB Temel Haklar Şartı hernekadar Nice zirvesinde sadece bir deklarasyon olarak ilan edilmiş ve bağlayıcı hukuk olarak kabul

edilmemişse de, Avrupa anayasasının şekillendirilmesinde önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Temel Haklar Şartının 2000’de yapılan Nice zirvesinde bağlayıcı olarak kabul edilmemesi üye devletlerin ve Konsey, Komisyon ve Avrupa Parlamentosunun ortak kanaatinin ifadesi olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Avrupa Temel Haklar Şartı içerik olarak tam olarak AİHK ile örtüşen bir içeriğe sahip değildir. Temel Haklar Şartı diğer taraftan tam bir temel hak teminatı sağlama iddiasıyla da yola çıkmamıştır. Bu nedenle yargıç hukuku üzerinden temel hakların tamamlanması gereksiniminin devam ettiği söylenebilir. AB anayasasının şekillendirilmesinde sadece temel hakların değil, iç pazar muvacehesinde temel özgürlüklerin de gözden uzak tutulmamasına özen gösterilmiştir.⁷⁰ Avrupa Birliği anlaşmasının 6.madde 3.fıkrasına göre Birlik üye devletlerin ulusal kimliğine saygı gösterir, diğer taraftan anlaşmanın 1.madde 2.fıkrası halkların daima daha sıkı birliği esasını kabul etmiştir. Üye devletler ve AB arasında yetkilerin taksimi bakımından da kutuplaşma yaşanmıştır. Genel irade, mevcut yetki taksiminin yeni bir düzenlemeyle ikame edilmesi yönünde ortaya konulmuştur. Ancak bir grup hukukçu yetki taksiminin şimdiye dek olduğundan daha açık olarak Alman anayasası örneğinde olduğu gibi, entegrasyonu engellemeyecek şekilde tespitini savunurken,⁷¹ diğer bir grup hukukçu AB’nin yetkilerinin sınırlanarak, yetkilerin yeniden üye devletlere dönmesini savunmuştur. Alman eyaletlerinin bu görüşü en önde desteklediği görülmüştür.⁷² Federal Alman anayasasının Birliğe verilen yetkileri çok kesin düzenlenmediği görülmektedir. Bu yetkiler kullanılırken amaçların esas alınması gerekliliği yoktur. Buna karşılık AB’nin yetkileri amaçları ve görevleri ışığında belirlenmiştir. AB’nin yetkileri açık olarak sınırlıdır. Federal Birliğin kapsamlı yetkilerinin tersine olarak, AB yetki dayanağını kendine esas alır. AB’nin yetkilerinin budanması, entegrasyon prosesinin önemli zarar görmesine yol açabilir. İç pazar engellerinin ortadan kalkması ve AB kazanımlarının korunması ancak Avrupa seviyesinde hukukun uyumlaştırılması ve tamamlanmasıyla gerçekleşebilir.

Nice zirvesinde üye devletler ve Birlik arasında kesin bir yetki ayrılığı iradesi dile getirilmiştir;⁷³ ancak yapılan çalışmanın bir Federal devlet anayasası olmayıp, supranasyonal bir kuruluşun anayasası olduğu, yeni anayasa ile yaratılacak mütecanis hukuk düzeninin Avrupa’da birlikte

⁷⁰ Peter-Christian Müller-Graff, “Europäische Verfassung und Grundrechtscharta: Die Europäische Union als transnationaler Gemeinwesen”, *Integration*, No. 1, 2000, s. 34-47.

⁷¹ Ingolf Pernice, “Kompetenzabgrenzung im Europäischen Verfassungsverbund”, *JZ*, 2000, s. 866-867.

⁷² Jürgen Schwarze, *Kompetenzverteilung in der Europäischen Union und föderales Gleichgewicht*, DVBl.1995, s. 1265

⁷³ Jürgen Schwarze, “Europäische Verfassungsperspektive nach Nizza”, *NJW* 2002, s. 993-998.

yaşamı kolaylaştırma ve refahı artırma amacına yönelik olduğu gözardı edilmemelidir.

AB'nin yetkilerinin başında yasama yetkisi gelmektedir. İcra ve yargı yetkisi ağırlıklı olarak üye devletlere bırakılmıştır. AB'ne egemenlik yetkilerinin kayması, üye devletlerin Birlik yetkilerinin kullanılmasına katılımıyla telafi edilmiştir. Üye devletlerin devlet niteliğinde bir değişiklik ortaya çıkmamıştır. Gerek literatürde, gerekse yargı kararlarında Avrupa entegrasyonunu geriye götürmeye yönelik büyük gayretler her dönemde sarf edilmiştir. Bu çerçevede AB'nin hukuki tasarruflarının fanınmamasından ve AB'nden ayrılmaya kadar giden görüşler savunulduğu gibi, subsidiarite prensibi supranasyonal egemenliğin beğenilmeyen sonuçlarından kurtulmak için araç olarak kullanılmak istenmiş;⁷⁴ Topluluğun yetkilerini denetleme hakkını saklı tutan ulusal mahkeme kararları literatürde de desteklenmiştir.⁷⁵

Bu görüşlerin Avrupa anayasasının oluşmasına engel teşkil etmemesi, Avrupa entegrasyonu için bir şans olmuştur. Bir konfederasyondan federasyona doğru yola çıkmıştır. Entegrasyonun güçlendirilmesi yaklaşımı ağırlık kazanmıştır.⁷⁶ Üye devletler bu şekilde, AB anlaşmasının dibacesinde yer alan Avrupa Topluluklarının kurulmasıyla başlayan Avrupa entegrasyonu prosesinde yeni bir mesafe katetme iradelerini açık bir şekilde somutlaştırmışlardır.

⁷⁴ Meinhard Heinze, "Europäische Einflüsse auf das nationale Arbeitsrecht", *Recht der Arbeit*, 1994, s. 1-11.

⁷⁵ BverfGE, 89, s.155; Vg. Frankfurt, 24.10.1996, EuZW 1997, s. 182-192; H.Rupp, Ausschaltung des Bundesverfassungsgericht durch den Amsterdam Vertrag?, JZ 1998, s. 213-217.

⁷⁶ Joschka Fischer, "Vom Staatenbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration", bkz. *Integration* No. 3, 2000, s. 149-156; Beate Kohler-Koch, "Ziele und Zukunft der Europäischen Union: Eine Frage der Perspektive", bkz. *Integration*, 3, 2000, s. 185-197.

KISALTMALAR

AAET	Avrupa Atom Enerji Topluluğu
AB	Avrupa Birliği
ABIEU	Amtsblatt der Europäischen Union
AİHK	Avrupa İnsan Hak ve Özgürlükleri Konvansiyonu
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AÖR	Archiv des öffentlichen Rechts
Art	Artikel
AT	Avrupa Topluluğu
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
Aufl.	Auflage (bası)
AVR	Archiv des Völkerrechts
BB	Bundesblatt
Bd.	Band (cilt)
BverfGE	Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts
CMLRev	Common Market Law Review
DöV	Die öffentliche Verwaltung
DVBİ	Deutsches Verwaltungsblatt
EA	Europa Archiv
EG	Europäische Gemeinschaft
EMRK	Europäische Menschenrechtskonvention
EU	Europäische Union
EuGH	Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaften
EuGRZ	Europäische Grundrechtszeitung
EuR	Europarecht
FS	Festschrift
GASP	Gemeinsame Aussen- und Sicherheitspolitik
GESVP	Gemeinsame Europäische Sicherheit- und Verteidigungspolitik
GG	Grundgesetz
HdbStR	Handbuch des deutschen Staatsrechts
Hrsg.	Herausgeber (yayınlayan)

JuS	Juristische Schulung
JZ	Juristen Zeitung
NJW	Neue juristische Wochenschrift
NVwZ	Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
Rndr	Randnummer
Rs	Rechtssache
Slg.	Sammlung
VfGH	Verfassungsgerichtshof
VO	Verordnung
VVDStRL	Veröffentlichungen der Vereinigung Deutscher Staatsrechtslehrer
ZaöRV	Zeitschrift für Ausländisches Recht und Völkerrecht
ZöR	Zeitschrift für öffentliches Recht
Zs	Zeitschrift

Kaynakça

Bieber, Roland, "Steigerungsform der europäischen Union. Eine Europäische Verfassung", Jörn Ipsen (der.), *Verfassungsrecht im Wandel*, Köln, Carl Heymanns, 1995.

Bogdandy, Armin von ve Bast, Jürgen, "Die vertikale Kompetenzordnung der Europäischen Union", *EuGRZ*, 2001.

Bogdandy, Armin von ve Nettesheim, Martin, "Die europäische Union: Ein einheitlicher Verband mit eigener Rechtsordnung", *EuR*, 1986.

Bogandy, Armin von ve Nettesheim, Martin, *Supranationaler Föderalismus als Wirklichkeit und Idee einer neuen Herrschaftsform*, Baden-Baden, Nomos, 1999.

Borchardt, Klaus Dieter, "Vertragsverletzungsverfahren", Manfred A. Dausen (der.), *Handbuch des EU-Wirtschaftsrechts*, Münih, Beck, 1998.

Borchardt, Klaus Dieter, *Die rechtlichen Grundlagen der Europäischen Union*, Heidelberg, Müller, 1996.

Fischer, Joschka, "Vom Staatenbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration", *Integrationen*, No. 3, 2000.

Grimm, Dieter, "Braucht Europa eine Verfassung?", *JZ*, 1995.

Heinze, Meinhard, "Europäische Einflüsse auf das nationale Arbeitsrecht", *Recht der Arbeit*, 1994.

Huber, Peter M., "Europäisches und nationales Verfassungsrecht", *VVDStRL*, No: 60, 2001.

Isensee, Josef, "Staat und Verfassung", Josef Isensee ve Paul Kirchhof (der.), *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Cilt I, 2. Bası, 1995.

Kadelbach, Stefan, *Allgemeines Verwaltungsrecht unter europäischen Einfluß*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1999.

Kadelbach, Stefan, "Der Einfluß des EG-Rechte auf das nationale Allgemeine Verwaltungsrecht", Thomas von Danwitz (der.), *Auf dem Wege zu einer europäischen Staatlichkeit*, Stuttgart, Boorberg, 1993.

Kirchhof, Paul, *Deutsches Verfassungsrecht und Europäisches Gemeinschaftsrecht*, *EuR* –Beiheft 1, 1991.

Kohler-Koch, Beate, "Ziele und Zukunft der Europäischen Union: Eine Frage der Perspektive", *Integration*, 3, 2000.

Kluth, Winfried, *Die demokratische Legitimation der Europäischen Union*, Berlin, Duncker&Humblot, 1995.

Magiera, Siegfried, *Die Durchsetzung des Gemeinschaftsrechts im europäischen Integrationsprozeß*, Speyer, Dt. Hochsch. für Verwaltungswiss., 1997.

Müller-Graff, Peter-Christian, "Europäische Verfassung und Grundrechtscharta: Die Europäische Union als transnationaler Gemeinwesen", *Integration*, No. 1, 2000.

Nass, Klaus Otto, *Eine Institution im Wandel: Die Europäische Kommission*, FS Mestmöcker, 1996.

Oppermann, Thomas, *Europarecht*, 2. Bası, Münih, Beck, 1999.

Pernice, Ingolf, "Europäisches und nationales Verfassungsrecht", *VVDStRL*, No. 60, 2001.

Pernice, Ingolf, *Kompetenzabgrenzung im Europäischen Verfassungsbund*, FCE Spezial 4/00, <http://www.whi-berlin.de/pernice.htm>, Rn.3.6

Poche, Eckhard, "Der Grundsatz der Verhältnismässigkeit in der Rechtsprechung der Gerichte der Europäischen Gemeinschaften", *NVwZ*, 1999.

Redeker, Konrad ve Karpenstein, Ulrich, "Über Nutzen und Notwendigkeiten, Gesetze zu begründen", *NJW*, 2001.

Rengeling, Hans-Werner, *Grundrechtsschutz in der Europäischen Gemeinschaft*, Münih, Beck, 1993.

Rodriguez Iglesias, Gil Carlos, "Zu den Grenzen der Verfahrensrechtlichen Autonomie der Mitgliedstaaten bei der Anwendung des Gemeinschaftsrechts", *EuGRZ*, 1997.

Rupp, Hans Heinrich, "Ausschaltung des Bundesverfassungsgericht durch den Amsterdam Vertrag?", *JZ*, 1998.

Sander, Gerald, *Der Europäische Gerichtshof als Förderer und Hüter der Integration*, Berlin, Duncker&Humblot, 1998.

Schwarze, Jürgen, "Das Staatsrecht in Europa", *JZ*, 1993.

Schwarze, Jürgen, "Europäische Rahmenbedingungen für die Verwaltungsgerichtsbarkeit", *NVwZ*, 2000.

Schwarze, Jürgen, "Kompetenzverteilung in der Europäischen Union und föderales Gleichgewicht", *DVBl*, 1995.

Schwarze, Jürgen, "Europäische Verfassungsperspektive nach Nizza", *NJW*, 2002.

Tomuschat, Christian, "Die internationale Gemeinschaft", *AuR*, 33, 1995.

Zuleeg, Manfred, "Demokratie in der Europäischen Gemeinschaft", *JZ*, 1993.

Zuleeg, Manfred, "Die Verfassung der Europäischen Gemeinschaft in der Rechtssprechung des Europäischen Gerichtshofs", *BB*, 1994.

Zuleeg, Manfred, "Zum Verhältnis nationaler und europäischer Grundrechte", *EhGRZ*, 2001.

Zuleeg, Manfred, *Das Subsidiaritätsprinzip im Europarecht – Inhalt, Justiziabilität, Entwicklung*, FS Schockweiler, 1999.

Zuleeg, Manfred, "Die Rolle der rechtsprechenden Gewalt in der europäischen Integration," *JZ*, 1994.

Zuleeg, Manfred, "Die gemeinschaftskonforme Auslegung und Fortbildung mitgliedstaatlichen Rechts", Reiner Schulze (der.), *Auslegung europäischen Privatrechts und angeglichenen Rechts*, Baden-Baden, Nomos, 1999.

Zuleeg, Manfred, "Die föderativen Grundsätze der Europäischen Union", *NJW*, 2000.

Zuleeg, Manfred, *Die Einheit des Gemeinschaftsrechts steht auf dem Spiel*, FS Jaenicke, 1998.